

Ліщук В. О.,
здобувач вищої освіти
факультету службово-бойової діяльності НГУ
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

Науковий керівник:
Бейкун А. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

ПРОБЛЕМАТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ДІЄВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ БЕЗПЕКОВИХ НОРМ

Актуальність питань, що піднімаються, полягає у пошуках вирішення проблеми відновлення територіальної цілісності держави, яку, як вбачається, дуже важко буде вирішувати тільки воєнним шляхом з огляду на різницю військового та людського потенціалу України та держави-агресора - російської федерації, наявні та ймовірні людські втрати, а також невизначені позиції багатьох інших держав й міжнародних організацій щодо можливого розвитку двосторонніх міжнародних стосунків як з нашою країною, так і з країною-агресором, зокрема, з врахуванням позицій означених третіх держав стосовно окупованих територій.

Сучасний етап розвитку людства характеризується загальною тенденцією до гуманізації всіх сфер життя, і міжнародне право не стало винятком. У сучасному міжнародному праві спостерігається зростаюча роль принципів і норм, орієнтованих на захист прав і свобод людини. Найяскравіше це проявляється через норми міжнародного права з прав людини та міжнародного гуманітарного права, які найбільш суттєво відображають гуманістичну сутність і розвиток правосвідомості у демократичному світі. Гуманітарні засади не були характерні для класичного міжнародного права, яке зосереджувалося на врегулюванні відносин між державами. Лише у ХХ столітті, після Другої Великої війни, зі змінами сутності міжнародного права та збільшенням кількості норм, що стосуються захисту прав людини, відбуваються якісні перетворення. Це нове, «сучасне» міжнародне право все більше підпорядковується гуманістичним принципам [1, с. 7].

Як відомо, у класичному міжнародному праві з'явилися два напрями, що найвиразніше відображають принципи гуманності: «жєнеєвське право» і «гаазьке

право». У сучасному міжнародному праві ці напрями об'єднані в галузь, відому як «міжнародне гуманітарне право», яке спрямоване на захист жертв збройних конфліктів. Про необхідність регулювання захисту жертв війни свідчать вражаючі статистичні дані. Війна була однією з основних форм взаємодії між народами протягом більшої частини історії цивілізації. За останні п'ять тисяч років відбулося близько 14 тисяч воєн, під час яких загинуло понад 5 мільярдів людей. Із 3400 останніх років лише 250 років були відносно мирними – менше ніж 1 % від часу існування людства. XX століття також не стало винятком, адже тоді відбулися дві найбільш руйнівні війни. Перша Велика війна забрала життя 10 мільйонів людей (військових), а ще 21 мільйон осіб, переважно, цивільних, померли від голоду та хвороби. Друга Велика війна призвела до загибелі понад 40 мільйонів людей тільки у складі діючих армій [2, с. 16.].

Дослідженню питань як розвитку міжнародного гуманітарного права, так і ефективності правових інститутів міжнародної (колективної) та національної безпеки в контексті чинності міжнародно-правових «безпекових» норм, присвячено чимало наукових праць вітчизняних вчених-правознавців, зокрема: Д. В. Аббакумової, І. В. Авдошина, М. М. Антоновича, І. Г. Біласа, В. Г. Буткевича, М. М. Гнатівського, О. В. Задорожнього, Т. Р. Короткого, А. О. Кориневича, В. М. Лисика, В. В. Мицика, А. С. Овчаренка, О. Р. Поєдинка, В. І. Самоценка, В. С. Семенова, О. В. Сенаторової, О. В. Тарасова, В. Е. Теліпка, Н. В. Хенделя, І. В. Яковюка, М. В. Яновського та інших.

Як підкреслюється В. Г. Буткевичем та В. В. Мициком, міжнародне гуманітарне право апріорі має значний вплив і на правове регулювання національного сектору безпеки і оборони через встановлення меж для використання сили, а також захисту цивільного населення та гуманітарної інфраструктури у випадку збройних конфліктів, сприяє досягненню миру і встановленню міжнародної безпеки. Однак, міжнародне право, зокрема, міжнародне гуманітарне є динамічною системою, яка постійно розвивається і адаптується до нових викликів та загроз, що розхитують міжнародну безпеку [3, с. 149-150].

Як зазначає О. В. Сенаторова, сучасна міжнародна безпека - це складний пазл, складений з різноманітних загроз, як військових, так і невійськових. Традиційні воєнні загрози, такі як: прагнення до світового панування, гонка озброєнь, територіальні суперечки та міжнародний тероризм, доповнилися новими викликами, до яких належать:

- конфлікти на етнічному та релігійному ґрунті: глибокі культурно-етнічні та ментальні розбіжності між народами, часто підживлювані політичними маніпуляціями, призводять до тривалих і кровопролитних конфліктів;
- транснаціональна організована економічна злочинність: злочинні синдикати, що діють за межами державних кордонів, становлять серйозну загрозу економічній безпеці та стабільності як окремих країн, так і міжнародних економічних союзів;

- кіберзагрози і кібертероризм: атаки на комп'ютерні системи можуть паралізувати критичну інфраструктуру держави, підірвати довіру до державних, зокрема, монетарних інституцій та дестабілізувати суспільство;

- кліматичні зміни: екстремальні тривалі погодні явища, природні катаклізми, виснаження та вичерпання окремих видів ресурсів у певних світових регіонах тощо, - можуть спровокувати міграційні кризи, конфлікти за ресурси та загострення міжнародної напруги [4, с. 59-60].

До видів нових викликів, запропонованих означеним дослідником, варто, як вбачається, додати і трансформацію збройних конфліктів, а саме:

- «гібридна» війна: зокрема, події у Криму і на сході України протягом березня 2014 – лютого 2022 років, що супроводжувались, окрім суто військового, і економічним, кібернетичним, пропагандистським та іншими, дестабілізуючими державний організм, тисками з боку російської федерації; створення та підтримання, у тому числі і на міжнародній арені, квазідержавних сепаратистських утворень;

- державний тероризм: різновид неспровокованої повномасштабної збройної агресії проти суверенної держави (держав), з одночасним декларуванням деструктивних цілей відносно такої держави та застосуванням прийомів, способів та засобів ведення війни, що суперечать нормам міжнародного гуманітарного права.

Варто враховувати й фактор, окреслений В. І. Самощенко щодо взаємозалежності держав у різних регіонах та міждержавних регіональних союзів, і каскадне поширення проблем однієї країни на інші. Як підкреслює науковець, навіть внутрішньо стабільні держави не застраховані від зовнішніх загроз. Міжнародна нестабільність може підірвати економіку, спровокувати політичні кризи та призвести до гуманітарних катастроф. З іншого боку, міцна система міжнародної безпеки може стати надійним щитом для кожної окремої держави. Спільні зусилля демократичних країн повинні бути спрямовані на вирішення глобальних проблем, таких як: поширення зброї масового знищення серед держав фундаменталістської форми та держав, що проводять агресивну зовнішню політику, міжнародний тероризм, неспровоковані гібридні та повномасштабні війни тощо [5, с. 405 - 406].

Аксіомно стверджується, що міжнародні організації відіграють значну роль у регулюванні оборонно-безпекового сектора держави, зокрема, сприяючи встановленню та підтримці миру і безпеки у певних світових регіонах. Такі організації сприяють розробленню і укладенню міжнародних договорів та угод, моніторять їх реалізацію, надають платформи для діалогу та співпраці між державами, а також здійснюють операції з підтримання миру і безпеки [6].

Важливою складовою міжнародного регулювання національного оборонно-безпекового сектору є унормований концепт права держав на самооборону.

Як зазначає, зокрема, дослідник К. В. Мисенко, в сучасному міжнародному праві право держав на самооборону виконує подвійну функцію. З одного боку, воно є інструментом підтримки міжнародного правопорядку і гарантією міжнародної безпеки, підкріплюючи принцип *jus cogens* щодо незастосування

сили або загрози силою. З іншого боку, право на самооборону є невід'ємною складовою міжнародної правосуб'єктності держави і засобом реалізації її суверенітету. Це право розглядається як «невід'ємне», що пов'язує його з правом на самозбереження [7, с. 73].

Водночас, в рамках Статуту ООН, самооборона позиціонується як примусовий захід, що застосовується не лише в інтересах держави, яка зазнала збройного нападу, але й в інтересах усього міжнародного співтовариства. Право на самооборону є загально визнаною нормою міжнародного звичаєвого права, що закріплено, зокрема, в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001 рік). Варто ретроспективно зазначити, що Комісія міжнародного права на своїй п'ятдесят третій сесії у 2001 році прийняла проект статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння. Відповідно до резолюції 59/35 Генеральної Асамблеї, Генеральний секретар у 2007 році підготував добірку рішень міжнародних судів, трибуналів та інших органів, які містять посилення на статті про відповідальність держав. Ще дві збірки були підготовлені Генеральним секретарем у 2010 і 2013 роках на виконання резолюцій 62/612 та 65/193 Генеральної Асамблеї [8].

Міжнародний суд ООН неодноразово прецедентно підтверджував існування універсальних міжнародно-правових звичаїв, серед яких і право на самооборону. Згідно зі статтею 21 згаданих Статей про міжнародно-протиправні діяння, - протиправність дій держави може бути виключена, якщо вони є законними заходами самооборони відповідно до Статуту ООН. Стаття 51 Статуту ООН закріплює «невід'ємне право» держави на самооборону у разі збройного нападу, що є складовою обов'язку утримуватися від загрози силою або її застосування, зазначеного у п. 4 ст. 2 Статуту. Таким чином, держава, яка реалізує своє право на самооборону, відповідно до ст. 51 Статуту ООН, не порушує п. 4 ст. 2 означеного статуту. Термін «законна» вказує на те, що такі дії мають відповідати принципам стриманості, пропорційності та необхідності, особливо під час міжнародних збройних конфліктів. Стаття 21 лише відображає основний принцип глави V, залишаючи питання обсягу і застосування заходів самооборони для інших норм Статуту [9, с. 164].

Отже, сучасне міжнародне право, зокрема, міжнародне гуманітарне право, має тенденцію до суттєвих трансформацій, враховуючи нові форми та види збройної боротьби, зокрема, враховуючи досвід повномасштабної російсько-української війни. Важливу роль у цих змінах повинні відігравати норми, спрямовані на захист прав людини та жертв збройних конфліктів, які у свій час стали основою міжнародного гуманітарного права [10].

Поряд із цим, міжнародне гуманітарне право продовжує виконувати свою традиційну функцію регулювання відносин між державами, зокрема, через закріплення права на самооборону, яке є ключовою складовою міжнародної безпеки та правопорядку. Право держав на самооборону, зафіксоване у Статуті ООН, безумовно, є важливою гарантією державного суверенітету, але й також має бути реалізоване відповідно до принципів пропорційності та необхідності, щоб уникнути порушення відповідних міжнародно-правових норм. Разом із

розвитком нових викликів національній безпеці нашої державі, таких як: гібридна війна та повномасштабна збройна агресія, апріорі повинні трансформуватись і міжнародно-правові норми, зокрема, норми МГП. Така трансформація повинна залишати простір для правової адаптації до нових загроз і викликів, що стоять перед світовою демократичною спільнотою.

За період десятирічної агресії проти України, яка розпочалася ще 2014 року, російська федерація свідомо та системно порушила численні норми міжнародного гуманітарного права та міжнародні договори, однією зі сторін яких вона, до речі, є. Так, країна-агресор знехтувала Статутом ООН, Статутом Ради Європи, більшістю конвенцій ООН, що регулюють правила ведення війни та застосування зброї, а також іншими міжнародно-правовими актами, зокрема Декларацією про принципи міжнародного права, затвердженою ООН у 1970 році, яка закликає до ретельного дотримання принципів міжнародного права. Ця безпрецедентна серія порушень міжнародного права вимагає негайної та ретельної оцінки з боку міжнародної спільноти, адже кількість воєнних злочинів, скоєних російським вищим військово-політичним керівництвом та російськими військами на території України, на жаль, з кожним днем повномасштабної війни продовжує зростати.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне гуманітарне право. *Посібник для юриста* / М. М. Гнатівський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська Гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016 - 2017. 145 с.
2. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: *Навчальний посібник* / За заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
3. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: *Підручник* / За ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с.
4. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти. *Навчальний посібник*. «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» – HRLAW. Видавництво «ФОП Голембовська О. О.». Київ, 2018. 208 с.
5. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: *Збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнародно-правових читань*, присвячених пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р.: у 2 ч. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. Х., 2016. ч. 2. 490 с.
6. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (оновлено). Міжнародна група Global Rights Compliance. Вересень, 2020. Київ, Україна. 325 с.
7. Мисенко К. В. Право на самозахист у міжнародному праві. Сучасні виклики. «Right to self-defence in international law. Recent challenges». *Кваліфікаційна робота магістра*. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Київ, 2021. 103 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/>

server/api/core/bitstreams/092044c1-1bc0-4b86-b11c-567ee3f807de/content (дата звернення: 19.01.2025).

8. Відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння. 25.05.2016. [Інформаційний портал: FSFR.ORG - FSFR.ORG.UA]. URL: <https://fsfr.org/2016/05/25/відповідальність-держав-за-міжнарод/> (дата звернення: 19.01.2025).

9. Застосування норм міжнародного гуманітарного (МГП) та міжнародного кримінального права (МКП). *Навчальні матеріали для учасників семінару*. USAID. Програма «Нове правосуддя». 310 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curricula_NJ_IHL_ICL_2019_UKR-1.pdf (дата звернення: 19.01.2025).

10. Застосування міжнародного кримінального права в національних і міжнародних судах: науковці та практики обговорили на конференції у Верховному Суді актуальні питання. 21 травня 2024. [Інформаційний портал: Верховний Суд]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750/> (дата звернення: 19.01.2025).